

Аннотация

В статье раскрыто правовое и административное обеспечение деятельности районных управ в генеральной области «Киев» в 1941 – 1944 гг..

Ключевые слова: органы оккупационной власти, организационная структура, районная в городе управа, районная управа, генеральная область «Киев», Киевская и Полтавская область.

Annotation

The article revealed the legal and administrative support of the district councils in the general area of «Kiev» in 1941 – 1944.

Key words: bodies occupying power, organizational structure, the district in the city council, district council, the general area of «Kiev», Kyiv and Poltava region.

**Юрій Левченко
(Київ)**

МІСЦЕ УКРАЇНИ В ПЛАНАХ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.

В статті розглядаються основні положення планів «Барбаросса», «Ост» та «Ольденбург» щодо України нацистської Німеччини в роки Другої світової війни.

Ключові слова: нацистська Німеччина, плани, пограбування, Радянський Союз, Друга Світова війна, захоплення території, Рейхскомісаріат «Україна».

Готуючись до війни проти Радянського Союзу, нацистська Німеччина розробила плани його захоплення (план «Барбаросса»), економічного використання захоплених територій (план «Ольденбург»), а пізніше план колонізації німецькими переселенцями «східного простору» (план «Ост»). Автор ставить мету визначити місце України у воєнних планах Німеччини проти СРСР.

Дослідження планів нацистської Німеччини щодо України бере свій початок ще в період війни у наступних публікаціях: А. Мацкин, А. Шаров «Гитлеровские колонизаторы на Украине» (1942 р.), А. Леонтьев «Зелена папка» Геринга» (1942 р.), А. Ерусалимского «Политика фашистов в оккупированных районах» (1943 р.) та ін.

В радянські часи ця тема розроблялась в загальносоюзному контексті. Підтвердженням дослідження проблеми є розробки 60 – 80-х років ХХ ст., а саме: Л. Безыменского «Германские генералы – с Гитлером и без него» (1961 р.), П. Жилина «Как фашистская Германия готовила нападение на Советский Союз» (1966 р.), В. Ковалю «Подвиг народный» (1976 р.), М. Загорюлька, А. Юденкова «Крах плана Ольденбург» (1980 р.) та ін. В цих роботах розкриття німецьких планів не виходило за межі радянської ідеології і повторювало лише офіційні твердження щодо аналізу стратегії війни та її наслідків.

Після здобуття незалежності України проблема виокремлюється із загальносоюзного контексту і розглядається окремо. Прикладом є праці М. Ковалю «Україна: 1939 – 1945. Маловідомі і не прочитані сторінки історії» (1995 р.), В. Косика «Україна і Німеччина в Другій світовій війні» (1993 р.), Я. Грицака «Нарис історії України» (1996 р.) та інші, що стали новим етапом вивчення даного питання. У цих наукових дослідженнях автори

роблять переконливі висновки, що Україна посіла одне з головних місць в планах німецьких окупантів напередодні нападу на Радянський Союз в силу свого великого промислового сектору та сільськогосподарського потенціалу. У плані «Барбаросса» її захоплення було одним із важливих чинників для перемоги у війні, оскільки ця територія визначалася у плані як центральна і на ній зосереджувалася значна частина радянських військ. В плані «Ост» німецькою владою передбачались соціально-економічні, культурно-освітні перетворення, що задовольняли б окупантів, а також утворення ряду поселень німецьких колоністів, що в майбутньому передбачало онімечення цих земель.

Дослідження питання економічного грабунку України у німецьких планах найповніше розкрито в дослідженні І.Г. Ветрова «Економічна експансія Третього рейху в Україні» (2000 р.). Розробка та реалізація плану «Ост» в Україні глибоко виписана дослідником І. Іваньковим у праці «Окупаційна політика гітлерівської Німеччини стосовно етнічних німців у Рейхскомісаріаті «Україна» (2006 р.). Розробці плану «Барбаросса» присвячені окремі розділи монографій В. Грицюка «Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України» (2010 р.), Ю. Бадаха «Переддень та початок Великої вітчизняної війни» (2011 р.) та ін. Автор у статті намагається провести свій аналіз теоретичної розробки планів та їх основних положень щодо України в роки Другої світової війни.

Конкретний план нападу на Радянський Союз генеральний штаб нацистської Німеччини почав розробляти відразу після закінчення французької компанії. 22 липня 1940 р. головнокомандувач сухопутними військами Вальтер фон Браухіч вперше отримав вказівку А. Гітлера розпочати «теоретичну підготовку» плану військової компанії проти СРСР й озвучив політичні та військові цілі майбутньої операції [1, с. 3].

Розробка операції велась паралельно в ОКХ – верховному командуванні сухопутних сил Третього Рейху, та в ОКВ – верховному командуванні Вермахту. Всього було підготовлено близько 12 оперативних проектів та варіантів плану [2]. Від початку розробки плану до кінцевого його вигляду роль України помітно змінювалася. В одних планах головний удар планувалося нанести на Москву, після чого з півночі завдати удару в тил радянським військам, дислокованим в Україні і на Чорноморському узбережжі (плани Еберхарда Кінцеля та «Ост»). В других – головного удару планувалося завдати в Україні, розгромити там радянські війська і далі розвивати наступ на Москву (плани Ганса фон Грейфенберга та Герхарда Фейерабенда) [3, с. 28 – 42].

18 грудня 1940 р. А. Гітлер підписав підготовлену верховним командуванням вермахту директиву № 21 про напад на Радянський союз – «План Барбаросса», що базувалася на стратегії нацистської Німеччини «бліц-криг». За нею перший удар армії, спрямований проти чергової жертви агресії, обов'язково мав позбавити її здатності продовжувати боротьбу [4, с. 178].

Про завдання нацистських військ в Україні у директиві № 21 говорилося: «Група армій, що діятиме на південь від Прип'ятських боліт, повинна концентричною операцією значними силами з обох своїх флангів знищити всі російські війська в Україні на захід від Дніпра» [7, с. 223]. Це означало, що війська агресора наступатимуть на Україну двома клинами – з району північніше Карпат і з Причорномор'я, беручи у величезні «кліщі» радянські війська у Молдавії та на Правобережній Україні. На польові армії покладалося завдання швидко просунути за танковими корпусами, ущільнити кільце, розчленувати й ліквідувати оточені радянські війська [4, с. 241]. Чотиристакілометровий проміжок між

північним і південним угрупованнями групи армій «Південь» мали заповнити румунські частини, завданням яких було скувати радянські війська, охоплювані з флангів німецькими танковими кліщами [6, с. 210]. Далі планувалося вийти до Дніпра, захопити Київ і зайняти важливий у військовому і економічному відношенні Донецький басейн».

17 березня 1941 р. А. Гітлер відкинув розроблений та затверджений план дій на території України як неспроможний забезпечити швидкий успіх і висунув зовсім новий варіант: «Група армій «Південь»: Наступати усюди помилково в принципі. Річки Прут і Дністер – це такі перепони, котрі затримують будь-який наступ. Оборона на Дністрі є сильнішою, ніж оборона на Рейні, тому не слід наступати через Прут. Цим ми тільки відженемо тут росіян, а нам треба зробити так, щоб вони залишилися» [5, с. 50]. Своім варіантом А. Гітлер змінив плани щодо захоплення України. Замість одночасного удару з півдня та півночі на українському кордоні провести один – з півночі, зосередивши там усі ударні сили групи армій «Південь».

За першим варіантом передбачався концентричний наступ двох німецьких танкових клинів – з південної Польщі та Румунії, «кліщі» оточення радянських військ повинні були замкнутися десь на Дніпрі. За другим – усі німецькі танкові сили зосереджувалися на території південної Польщі і повинні були наступати від Любліна на Київ, а далі повернути на південь вздовж правого берега Дніпра у напрямі до Чорного моря. Вони мали оточити з тилу радянські війська на Правобережній Україні. Фактично це вже був другий і остаточний варіант плану "Барбаросса" для групи армій «Південь», відповідно до якого розвивався наступ німецьких військ на територію України.

Нацистська верхівка була впевнена, що після перемоги над Радянським Союзом «новоприєднані території повинні бути надовго закріплені за Німеччиною» [6, с. 719]. Тому, паралельно з планом «Барбаросса» велася підготовка над розробкою економічних планів щодо використання майбутніх окупованих територій. Таким чином, з'явився економічний підрозділ плану «Барбаросса» – план «Ольденбург».

Вищі кола нацистської Німеччини ставили конкретні цілі щодо економічного пограбування східних територій. Так, використовуючи основні програмні положення плану «Ольденбург», були розроблені «Директиви з керівництва економікою в щойно окупованих областях» або «Зелена папка» Германа Герінга. Вони призначалися для керівництва господарством захоплених областей СРСР, які перебували під військовим керівництвом. Директиви були розроблені для орієнтації військового керівництва та військово-економічних інстанцій в економічних задачах на захоплених «східних областях», що зводилися до наступного: «Негайне і цілком повне використання окупованих областей в інтересах військової економіки Німеччини, особливо в галузях продовольчого та нафтового господарств, має виняткове значення для подальшого ведення війни» [8, арк. 1].

Головні економічні завдання в «Зеленій папці» передбачали: негайне та повне використання окупованих областей в інтересах Німеччини. Використання окупованих областей, повинно було проводитися в сфері продовольчого та нафтового господарства. Одержати для Німеччини як можна більше продовольства та нафти – такою була головна ціль кампанії [8, арк. 3].

Питання продовольства та сільського господарства зводилося до таких завдань: «повне продовольче постачання німецьких військ за рахунок окупованих областей», «існуючі в південних областях надлишки та запаси зернових повинні бути збережені будь-

якими засобами: слідкувати за правильним ходом робіт по збору врожаю, перешкоджати вивозу врожаю» тощо [8, арк. 4 – 5].

Вже в ході війни положення «Зеленої папки» Г. Герінга були деталізовані в «Директивах щодо цивільного управління в окупованих східних областях» або «Коричневій папці» Герінга, цілком присвяченій Україні. «Східні території, – зазначалося в цьому документі, – призначені не для того, щоб розважатися і жити власним життям, вони тільки частина велико-німецького і європейського життєвого простору, внаслідок чого мають завдання... забезпечити продовольство і незалежність сировинних запасів» [9, арк. 3].

Господарській галузі на окупованих східних територіях ставилася одна мета: «східні області повинні старанно допомагати тому, щоб забезпечити для Європи (Німеччини – Авт.) продовольство та сировинні запаси» [9, арк. 3]. «Зайняті східні області мають, в рамках обмеженої участі в праці європейської господарської області, постачати сільськогосподарську продукцію та промислову сировину» [9, арк. 9]. За цими планами на окупованій території необхідно було провести деіндустріалізацію великих промислових центрів, тобто, українська промисловість підлягала знищенню. Передбачалося залишити тільки видобувну промисловість, підприємства з виробництва дрібного сільськогосподарського реманенту і первинної переробки сільськогосподарської сировини [9, арк. 14].

Завдання німецького керівництва по реалізації політики продовольчого постачання армії із зайнятих східних областей зводилося до: «а). Забезпечення військових сил за рахунок окупованих областей; б). Здобуття надлишків сільськогосподарської продукції, особливо зерна та масляного насіння» [9, арк. 10].

Засоби перетворення України на аграрний придаток Рейху були чітко прописані в «Коричневій папці» таким чином: 1. Посівні площі потрібних надлишків врожаю, особливо зернових та масляних, повинні бути збільшені; 2. Врожай повинен бути підвищений; 3. Розведення худоби повинно збігатися з лишками рослинної продукції; 4. Збереження племінного господарства передбачено в балтійських державах; 5. Кінцевою метою є відновлення та розвиток в першу чергу всіх спеціальних галузей господарства відповідно до вимог німецького сільського господарства [9, арк. 11]. Твердження про те, що Україні відводилося важливе місце у вищенаведених економічних планах знаходимо в інструкціях рейхскомісара України від 7 травня 1941 р.: «Мета роботи рейхскомісаріату «Україна» полягає, по-перше, в одержанні для німецького Райху продовольства і сировини і, таким чином, у полегшенні ведення війни...» [10, с. 92].

Концепція плану «Ост» розроблялася на основі нацистської расової доктрини: «Німецький народ – народ панів» у рамках глобального нацистського плану за «звільнення життєвого простору» для німців та інших «германських народів» за рахунок територій «нижчих рас». Для здатних до онімечення та расово близьких народів передбачалося можливість онімечення. Планувалося переселити декілька мільйонів німців з всієї Західної Європи на окуповані території для того, щоб витіснити місцеве населення з цих земель в «біологічному» розумінні [11].

Генріх Гімmlер 28 травня 1940 р. подав А. Гітлеру доповідну записку під назвою «Деякі міркування про поводження з місцевим населенням східних областей» [11]. Г. Гімmlер отримав підтримку фюрера й наказ продовжувати роботу над планами колонізації територій СРСР [12, с. 165]. Служби, якими керував Г. Гімmlер, Головне

управління німецької безпеки (РСХА) та Рейхскомісаріат із зміцнення німецької національності (РКФДФ), взяли за роботу. Фактично розроблялися два самостійні плани – один в РСХА, а другий – в РКФДФ [13, с. 92], [14, с. 83]. В РСХА над планом працювали протягом 1940 – 1941 рр. Виклад цього документу міститься у меморандумі Е. Ветцеля «Зауваження і пропозиції по Генеральному плану «Ост» рейхсфюрера СС». З весни 1942 р. подальше розроблення плану зосередилося в РКФДФ, де було підготовлено два його варіанти. Перший датовано 15 травня 1941 р. Оригінал його не виявлено, але відомо, що він розроблений на основі меморандуму, складеному на початку 1940 р. під назвою «Деякі думки про поводження з туземцями на Сході». Другий – від 28 травня 1942 р. мав назву «Генеральний план «Ост»: правові, економічні і територіальні основи розвитку Сходу» [13, с. 93].

План «Ост» був розділений на дві частини – «Малий план» і «Великий план». Малий план треба було реалізувати під час війни. На Великому плані німецький уряд хотів зосередитися після війни протягом 20 – 30 років. Це план колонізації земель, що підлягали приєднанню до Третього Рейху [16, с. 31]. Строк завершення колонізації територій було скорочено спочатку з 30 до 20, а потім навіть до 10 років [17, с. 277]. Кордон третього рейху за планом мав проходити від Ладозького озера через Валдай до Брянська і далі по східному кордону України [18, с. 2]. План передбачав: «Знищення або вигнання 80 – 85% поляків, 50 – 75% чехів, 50 – 60% росіян в європейській частині СРС, ще 15 – 25% підлягали депортації за Урал. Знищення 25% українців і білорусів, ще 30 – 50% українців і білорусів підлягали використанню в якості робочої сили» [16, с. 37].

В Меморандумі Е. Ветцеля від 27 квітня 1942 р. «Зауваження і пропозиції по Генеральному плану «Ост» рейхсфюрера СС» були розглянуті основні положення плану «Ост». План передбачав знищення 25% українців, ще 30 – 50% українців підлягали для використання в якості робочої сили для німецьких колоністів. Також протягом 30 років нацисти планували виселити і знищити 65% західних українців, а 35% осіб, що залишалися, онімечити і поселити на землях німців з рейху та фольксдойче [16, с. 37]. Е. Ветцель вважав, що тих західних українців, яких потрібно було переселити, треба депортувати не до Сибіру, як передбачалося у плані, а до рейхскомісаріату «Україна», тому що «таке виселення українців, небажаних з расового погляду, неодмінно відверне від нас усіх українців» [10, с. 246].

План «Ост» включав у сферу колонізаторської політики Західну Україну, Крим, Херсонську область Придніпров'я, Житомирщину, Кам'янець-Подільську і частково Вінницьку області. Передбачалося створити на території України 8 із 36 колонізаційних опорних пунктів у Рівному, Шепетівці, Бердичеві, Білій Церкві, Бобринцях, Пятихатці, Кривому Розі, Миколаєві, що мали стати центрами германізації [19, с. 164].

Визначалися й адміністративні форми переселення. Спочатку мали виникнути окремі форпости – марки, заселені переважно фольксдойче, з часом перетворившись на сільські поселення, а потім – з'явитися міста на 15 – 20 тис. Поселення мали розташовуватися вздовж головних транспортних доріг та залізниць із заходу на схід і з півночі на південь, а саме – Краків – Лемберг – Житомир – Київ, Ленінград – Могилів – Київ, Житомир – Вінниця – Одеса [19, с. 166].

Враховуючи вищенаведене, можна цілком погодитися з висновками дослідника І. Іванькова: 1) сповідування одіозних доктрин нацистської ідеології призвело до розробки планів однієї із наймасштабніших національних чисток у світовій історії, зокрема плану

«Ост»; 2) Повна колонізація території представниками німецької нації виступала кінцевою, остаточною метою усієї окупаційної політики нацистського Рейху в Україні в 1941 – 1944 роках [20, с. 9].

Отже, головні плани нацистської Німеччини щодо України зводилися до наступного:

1. Україна розглядалася в контексті нацистських планів щодо Радянського Союзу як одна із його складових. Україні в цих планах війни Німеччини з СРСР відводилося одне з важливих місць у військовому, економічному та колонізаційному відношеннях; 2. Політичні та воєнно-економічні завдання зводилися до захоплення Москви, Ленінграду, оволодіння джерелами сировини в Україні, зокрема в Донбасі, а також нафтовими промислами Кавказу. В перші тижні війни планувалося знищити на Правобережній Україні всі радянські війська, захопити значні продовольчі запаси та заволодіти Донецьким басейном; 3. Україна мала перетворитися на аграрно-сировинний придаток нацистської Німеччини. Сільське господарство України спочатку повинно було забезпечити сільськогосподарськими продуктами Вермахт, а після війни всю нацистську Німеччину; 4. За планом «Ост» Україна повинна була перетворитися на зону колонізації німецькими переселенцями. Українська земля мала передатися німецьким колоністам, а доля українського населення була страшною. Одну частину планувалося знищити в ході військових дій, другу – виселити до Західного Сибіру, а третю – перетворити на рабів для німецьких колоністів. Повна колонізація української території представниками німецької нації виступала кінцевою метою усієї окупаційної політики нацистського Рейху в Україні.

Джерела та література:

1. Порицький Л. Хто розробив план «Барбаросса»? // Дзеркало тижня. – 2001. – № 24. – (348) 23. – 29 червня.
2. Жилин П. Как фашистская Германия готовила нападение на Советский Союз. – М.: Мысль, 1965. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/research/zhilin1/index.html>.
3. Преступные цели – преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941 – 1944 гг.) / под. ред. Г. Заставенко. – М.: Экономика, 1985. – 325 с.
4. "Совершенно секретно! Только для командования". Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы / сост. В. Дашичев. – М.: Наука, 1967. – 752 с.
5. Коваль В. Невідомий варіант плану «Барбаросса» // УІЖ. – 1996. – № 3. – С. 41 – 53.
6. Нюрнбергский процесс. В 2-х томах. Сборник материалов / под. ред. К. Горшенина. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1951 – 1952. – Т. 1. – 1951. – 834 с.
7. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов в 3-х томах. / под. ред. Р. Руденко. – М., 1965 – 1966. – Т. 1. – 1966. – 799 с.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4602. – Оп. 5. – Спр. 16.
9. ЦДАВО України. – Ф. 4602. – Оп. 5. – Спр. 17.
10. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – 660 с.
11. Хайнеман И., Оберкромме В., Шлейермахер С., Вагнер П. Наука, планирование, изгнание: Генеральный план «Ост». – Режим доступу: http://scepsis.ru/library/id_2246.html.
12. Безыменский Л. Германские генералы – с Гитлером и без него. – М.: Мысль, 1964. – 398 с.
13. Носкова А. Истребительная оккупация // Вопросы истории. – 1980. – № 5. – С. 86 – 100.
14. Безыменский Л. Генеральный план «Ост»: замысел, цели, результаты // Вопросы истории. – 1978. – № 5. – С. 74 – 93.
15. Іржавська А. «Теоретичне» обґрунтування та планування нацистами геноциду щодо словянських народів // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 84 – 90.
16. Дашичев В. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки. Документы и материалы в 2-х томах. – М.: Наука, 1973. – Т. 2: Агрессия против СССР. Падение третьей империи 1941 – 1945 гг. – 1973. – 664 с.

17. Германская экспансия в Центральной и Восточной Европе. – М.: Прогрес, 1965. – 350 с.
18. Кульчицкий С. Плани А. Гітлера щодо України // Історія України. – 2004. – № 23 – 24. – С. 1 – 3.
19. Бістрікер А. Фольксдойче України в політиці НСДАП напередодні і в період Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 154 – 169.
20. Іваньков І. Окупаційна політика гітлерівської Німеччини стосовно етнічних німців у Рейхскомісаріаті "Україна": Автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 2006. – 18 с.

Аннотация

В статье рассматриваются основные положения планов «Барбаросса», «Ост» и «Ольденбург» относительно Украины нацистской Германии в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: нацистская Германия, планы, ограбление, Советский Союз, Вторая Мировая война, захват территорий, Рейхскоммисариат «Украина».

Annotation

The article reviews the main provisions of the "Barbarossa", "East" and "Oldenburg" plans of conquest, colonization and economic plunder Ukraine by Nazi Germany during World War II.

Key words: Nazi Germany, plans, robbery, Soviet Union, The Second World War, the cathness of areas, Reich Commissariat «Ukraine».

Тетяна Стоян

(Київ)

ОФІЦЕРСЬКІ ЗІБРАННЯ В АРМІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена історії створення та функціонування в російській армії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. інституту офіцерських зібрань. З'ясовується суть цього явища, мета та результати впровадження.

Ключові слова: Російська імперія, армія, офіцерський корпус, офіцерські зібрання.

Історія будь якої держави невід'ємно пов'язана з історією її армії. Армія і, зокрема, її офіцерський корпус, як в минулому, так і в сучасних умовах є важливою складовою суспільства, оплотом державності суверенних країн. Саме офіцерський корпус концентрує в собі військові традиції держави, а якісний склад офіцерства, його моральний стан у всі періоди свідчить про рівень її могутності.

На жаль, у радянські часи переважало негативне ставлення до вивчення військової історії Росії ХІХ – початку ХХ ст. Довгий час офіційна наука, зарахувавши офіцерський корпус Російської імперії до «контрреволюції», уникала дослідження означеної тематики. Так, до малодосліджених відносилась і проблема офіцерських зібрань як явища повсякденного життя російської армії. Інтерес науковців до проблем воєнної політики Росії минулих століть посилювався лише наприкінці ХХ ст. [1].

Метою даної наукової розвідки є визначення місця і ролі офіцерських зібрань у повсякденному житті офіцерського середовища та у вихованні кращих моральних якостей представників офіцерського корпусу армії Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.